

УДК 94(477.81/82):746.4«18»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.03>

ЦЕХОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЄВРЕЙСЬКИХ РЕМІСНИКІВ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ І МІСТЕЧОК ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Карліна Оксана,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-8706-942X

Хлібовська Ганна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-9764-3595

У статті висвітлено функціонування цехових організацій єврейських ремісників у волинських містах і містечках у XIX ст. Джерельною базою слугували документація міських магистратів, губернської та генерал-губернаторської влади та правові акти держави. Зазначено, що ремісники, диференційовані в майновому, культурному відношенні та за престижем спеціальності, не створювали єдиної соціальної верстви. Значна участь євреїв у ремеслі ділила їх на дві групи за релігійною ознакою. У волинських містах і містечках цехові братства євреїв-ремісників, які виникли в ранньомодерний період, в умовах російської імперської дійсності продовжували зберігати характер професійної корпорації. Вони функціонували під контролем губернської адміністрації, міських органів влади і ремісничих управ. Останні відігравали роль станово-професійного суду.

Найбільше цехів єврейських ремісників налічувалося в таких повітових містах, як Дубно, Кременець, у губернському Житомирі, а також у Бердичіві. Найчастіше євреї-ремісники утворювали цехи в таких видах ремесла, як шевство, кравецтво, кушнірство. Ремісників-євреїв, які до них входили, об'єднували традиція, релігія, тісно пов'язані зі звичаями.

Установлено, що серед ремісників-євреїв найчисельнішими були різники і кравці. Цей факт можна пояснити тим, що вони мали бути в кожній громаді з огляду на релігійні вимоги, яких мали дотримуватися у процесі виробництва. Типовим єврейським ремеслом також було кушнірство. Обробка шкір, як і кравецтво, була зумовлена релігійними приписами. Існував певний поділ ринку праці/збуту між християнськими і єврейськими ремісниками; як правило, християни спеціалізувалися в інших ремеслах, аніж євреї.

У середині XIX ст. для посилення фіскального податку верховна влада спробувала запровадити цехову організацію для євреїв, зайнятих у всіх видах ремесла та сфері послуг.

Ключові слова: Волинська губернія, місто, містечко, ремесло, ремісничий цех, єврей-ремісник, цехова управа.

Karlina Oksana, Khlibovska Hanna. Guild organizations of Jewish craftsmen of Volyn cities and towns in the XIXth century

The article discusses the functioning of guild organizations run by Jewish craftsmen in the cities and towns of Volyn during the XIXth century. The source base used for the research included official documents from the city magistrates, governor and governor-general authorities, as well as legal acts of the state. It was noted that Craftsmen, differentiated by property, culture, and specialty prestige, did not form a single social stratum. The significant participation of Jews in crafts divided them into two groups based on religion. The guilds of Jewish craftsmen that arose in the early modern period in the cities and towns of Volyn, within the Russian imperial reality continued to preserved a character of professional corporation. They functioned under the control of the governor administration, city authorities, and craft administrations that also played the role of a state-professional court.

The largest number of workshops owned by Jewish craftsmen were located in district towns like Dubno, Kremenets, provincial Zhytomyr, and Berdychiv. Shoemaking, tailoring, and furriery were the most common crafts in which Jewish craftsmen formed workshops. These Jewish craftsmen were united by tradition and religion, closely related to customs.

It has been determined that in Jewish communities, the most commonly found craftsmen were butchers and tailors. It is due to the religious laws required that these professions were present in every community to ensure that the production processes followed the necessary religious guidelines. The furriery was also a typical Jewish craft. Leather processing, as well as tailoring, were influenced by religious prescriptions. There was a definite division of the labor/market between Christian and Jewish craftsmen; as a rule, Christians specialized in different trades than Jews.

In the mid-XIXth century, the supreme power attempted to introduce a guild organization for Jews employed in various crafts and services to strengthen fiscal policies.

Key words: Volyn province, city, town, craft, craft workshop, Jewish craftsman, guild administrations.

Протягом тривалого часу в розвитку міського ремесла важливу роль відіграли цехові об'єднання ремісників. Поява цехів зумовлювалася взаємною зацікавленістю самостійних ремісників у встановленні монополії на виробництво товарів унаслідок обмеженості внутрішнього ринку і взаємної залежності дрібних виробників. Ремісничі корпорації були загальноєвропейським феноменом, але мали свою специфіку в кожній країні, навіть у кожному місті.

Перші звістки про них у волинських містах походять ще з першої половини XVI ст. [40, с. 91–100]. Надалі вони отримали розвиток не тільки в повітових містах, а й численних містечках [28, с. 343–350]. Ремісниче населення волинських міст вирізнялося етнічною та релігійною строкатістю. У його складі були єврейські ремісники, які займалися ремеслом на підставі привілеїв королів та власників міст. Прикладом може бути привілей від 1 грудня 1576 р. короля Стефана Баторія євреям і караїмам Луцька та всієї Волині з наданням права (серед іншого) займатися ремеслом і торгівлею [55, с. 118; ширше див.: 29, с. 121–124]. Відомі привілеї власників міст, якими вони регулювали господарську діяльність єврейської громади. Зокрема, власник міста Рівне князь Станіслав Любомирський затвердженням 1750 р. статутом кравцям і кушнірам визначив умови кушнірської праці для євреїв [2, с. 77].

У науковій літературі перша половина XVII ст. зазначена як час, коли виникла цехові братства єврейських ремісників у Речі Посполитій. Серед причин цього явища називають потребу кращої організації і захисту у спорах із християнськими ремісничими корпораціями, зростаючу зовнішню конкуренцію, прибуття нових ремісників і суспільно-релігійні чинники [54, с. 261; 56, с. 39]. У XVIII ст. у тих приватних містах, де єврейське ремесло було добре розвинутим і становило важливу частку міської економіки, також виникали єврейські цехи [51, с. 109–111]. Так було в Бердичіві, де 1732 р. цехове братство кравців-євреїв отримало звільнення від кагальної залежності [1, с. 320]. Як і християнські, цехи єврейських ремісників були слабкими, власники безпосередньо впливали на їх функціонування [49, с. 239]. До прикладу, у містечку Веледники з дозволу власників графів Потоцьких 1757 р. появився кравецький єврейський цех, а 1783 р. усі євреї-ремісники у цьому містечку мали становити один цех [1, с. 385, 464].

Політику Російської імперії щодо євреїв і трансформаційні процеси в єврейському соціумі висвітлено в кількох монографіях, які вийшли друком у кінці XX – на початку XXI ст. [52; 53; 48; 50; 58; 57]. Функціонування цехових організацій євреїв-ремісників на Волині в суспільно-політичних умовах Російської імперії першої половини XIX ст. не було предметом окремого наукового дослідження в українській історіографії. Висвітлюючи місце євреїв в економічному розвитку регіону в «довгому» XIX ст., науковці переважно обмежуються констатацією наявності значної чисельності євреїв в тому чи іншому виді ремесла [36; 38; 32]. Діяльність ремісничих управ як територіально-станових управлінських органів, головним чином, другої половини XIX ст., повноваження яких поширювалося і на єврейських ремісників, ґрунтовано висвітлено в монографії Валентини Шандри [47]. Авторка показала процес обмеження самоврядних прав цехів шляхом підпорядкування їх ремісничій управі міста. У польській науковій літературі виникнення і розвиток єврейських ремісничих організацій у Речі Посполитій прослідкував Маурицій Горн [51]. Він показав, що цехи, які об'єднували євреїв-ремісників, продовжували існувати й після приєднання земель колишньої польсько-литовської держави до імперії Романових.

Розкриття заявленої теми базоване на аналізі ревізьких переписів, документації магістратів волинських міст (журналів, протоколів), статистичних матеріалів першої половини XIX ст.

Юридично оформленої інституалізації ремесла у Російській імперії не склалося майже до кінця XVIII ст. У цій державі слобідський принцип розселення спеціалістів однієї галузі був здавна характерною структурною ознакою міських поселень. Ремісничі слободи як територіальні корпорації з фіскальними функціями доповнювалися об'єднаннями ремісників у формі артілей при відхожих промислах, селянами-кустарями, які займалися ремеслом, міщанами-ремісниками.

Запровадження цехів за зразком німецьких почалося в 1722 р., початково в Петербурзі, коли введено монопольне право цехів на виробництво ремісничих товарів у цьому місті [37, с. 291–309; 35, с. 664–665]. Грамота на права й вигоди містам Російської імперії 1785 р., складовою частиною якого було Ремісниче положення, а також «Статут цехів» 1799 р. стали важливим кроком в оформленні самоврядування ремісничого стану та його консолідації [4, с. 365, 369–379; 3]. Ці документи залишалися правовою основою функціонування цехового ладу в XIX ст., а їхні основні положення увійшли до «Статуту про ремісничу промисловість», включеного до «Зводу законів».

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. на Волині продовжували ефективно функціонувати соціально-економічні практики часів Речі Посполитої. Насадження цехових органів за російським зразком проходило поступово. Збереглися приватновласницькі містечка, деякі з них (Бердичів, Любар) чисельністю своїх мешканців переважали міста. Міський характер містечок визначало значне єврейське населення, що жило з міських занять – ремесла та дрібної торгівлі. У «Географічному

та економічному описі Волинської губернії» за 1798 р. зафіксовано, що в містечках Веледники, Лугини, Олевськ і Ушомир Овруцького, Івниця, Котельня, Кодня, Троянів, Червона і Янушпіль Житомирського повітів міщани-євреї займаються кравецьким і шевським ремеслами, у деяких – ще й сідлярством [39, ч. 9, л. 12, 14, 15 об., 17; ч. 3, л. 4, 4 об., 5 об., 6, 7, 10].

Відповідно до закону «Про облаштування євреїв» від 1804 р., євреї мали право «займатися будь-якою ремісничою діяльністю, законом не забороненою» (ст. 23) [34, с. 731–737]. Цінний фактичний матеріал про ремісничі заняття євреїв міститься в інвентарі Дубна за 1803 р., у якому зафіксовано імена 84 ремісників 27 спеціальностей, із них 23 особи були кравцями [14]. Ремісники мешкали на всіх згаданих в інвентарі вулицях, проте найбільше їх концентрувалося на вулиці Чистій. Судячи з імен, вони належали переважно до єврейської громади, християнами були лише всі ковалі, кілька кравців, пекар Кшиштоф, фурман Станіслав Туровський, швець Микита та деякі інші.

На початку XIX ст. єврейські ремісники Дубна були об'єднані у п'яти цехах: кушнірському, сріблярському, столярському, кравецькому і різницькому [14, арк. 108 зв.]. Не вдалося встановити час їх появи.

Єврейські цехи діяли на тих самих правових засадах, що й християнські. Усі ремісники однієї професії мали належати до цеху, тому в 1810 р. Дубенський магістрат звернувся до Волинського губернського правління із запитом, чи може бути утворений окремий єврейський цех шевців, оскільки в місті багато євреїв займаються шевством, а свого цеху не мають [17, арк. 66]. Виходячи з достатньої чисельності майстрів-євреїв, рішення про утворення єврейського шевського цеху магістрат прийняв у 1813 р. на підставі звернення чотирьох шевців, дозволу губернського правління і власника міста князя Казимира Любомирського [18, арк. 165 – 166; 23, арк. 147 зв.]. Вибори цехової старшини відбулися у листопаді цього ж року [18, арк. 323].

Дубно було приватним містом, хоча і повітовим, тому й надалі кушнірський і різницький єврейські цехи, як і християнські (пекарський, кушнірський, шевський, ковальський і різницький), щорічно сплачували грошовий чинш на користь власника міста у сумі, визначеній на початку XIX ст. [30]. Очевидно, найчисельнішим і достатньо заможним був різницький єврейський цех, бо його члени віддавали Любомирському аж 600 руб., що в чотири рази більше, ніж такий же християнський цех, і в десятки разів більше, ніж решта цехів [46, арк. 11 зв.]. Єврейський шевський цех окремо сплачував власнику міста 100 злотих щорічного чиншу [13, арк. 147 зв.].

Вибори цехових старшин відбувалися щороку; їх проводили ратмани магістрату за присутності городничого [11, арк. 363 зв.] й за участю цехового рабина, що було необхідно «як для нагляду за дотриманням ремісничого порядку, так і за обставинами, які стосуються релігії» [11, арк. 9]. Наприклад, у 1808 р. корпоративне правління обирали у таких єврейських цехах Дубна: кушнірському, сріблярському, столярському, кравецькому і різницькому (табл. 1) [14, арк. 108 зв.].

Таблиця 1

Цехова верхівка Дубна у 1808 р.
[складено за: 15, арк. 1 зв. - 2, 18, 26, 45, 120-120 зв., 124, 150 зв. – 151, 192]

Реміснича управа		Цех	Цехмістер
Голова	Підголова	Єврейські цехи	
Ілько Газер*	Вольф Шендер	Кравецький**	Арон Фаншер Янкель Зальбетер
		Кушнірський	Абель Рецетер Зальвель Дернер
		Різницький	?
		Сріблярський	Мошко Ліндшифер Берко Креггер
		Столярський	Мордко Кулішер Овсій Гангер

* У квітні магістрат звільнив І. Газера від обов'язків голови на його прохання через конфлікт із цехмістрами.

** У червні за рішенням магістрату вся старшина кравецького цеху була переобрана внаслідок конфлікту між нею і майстрами.

Окрім двох цехмістрів, у кожному цеху обирали ще по чотири віце-цехмістра (або «столових/старшинських товаришів»). Сріблярський цех у Дубні об'єднував майстрів кількох суміжних спеціальностей, тому цехова верхівка складалася з чотирьох старшин (двох сріблярів, одного лимаря і одного позументника) і чотирьох старшинських товаришів (по два від мідників і позументників) [20, арк. 68 зв.]. Свої обов'язки вони мали виконувати протягом року. Тому коли у 1809 р. обрані у старшинські товариші

кушнірського цеху Абрамко Бархат і Берко Бермак відмовилися від цієї посади, реміснича управа оштрафувала їх на 2 рублі 50 копійок, а замість них були обрані інші майстри [16, арк. 101 зв. – 102].

Реміснича управа в Дубні виникла десь у 1806 р. й об'єднувала п'ять єврейських і п'ять християнських цехів. Вибори голови управи та його заступника проводилися кожного року за участю двох членів магістрату. Очевидно, ця самоврядна інституція не відразу користувався авторитетом у майстрів, тому вже в середині 1807 р. голова управи Абрам Мошкович скаржився, що «єврейські цехи, які належать управі, стосовно поточних справ, не давши знати йому, самі розглядають їх і вирішують не в управі, а в різних місцях, без відома його» [15, арк. 171].

Інкони результати виборів ремісничої управи спричиняли конфлікт у ремісничому середовищі. Так, у 1819 р. головою управи став Янкель Зайдчер, а заступником («підголовою») – Янкель Зільбершер. Наприкінці 1819 р. ремісники звернулися до магістрату затвердити знову Я. Зайдчера на наступний 1820 р., однак головою був обраний Я. Зільбершер, якого не підтримувала частина ремісників. Опіраючись на своїх прихильників, Я. Зайдчер намагався залишитися на посаді, а тому не віддавав атрибутів своєї влади: «Міського положення і печаток управи» [20, арк. 4–4 зв., 16, 18, 29]. Громадською службою Я. Зільбершера всі цехмістри залишилися незадоволені, бо він «завжди займається своїм ремеслом, не наглядає за належним порядком у цехах і, крім того, він до цієї посади зовсім нездатний» [20, арк. 368].

Чіткий поділ ремісничих цехів на християнські та єврейські існував також у Кременці [31]. За матеріалами рев'язького перепису 1850 р. можна встановити, що ремісники-християни були об'єднані в 10 цехів, а ремісники-євреї – у п'ять (кравецький, кушнірський, сріблярсько-мідницький, столярський, шевський) (табл. 2) [24; 25].

Таблиця 2

Домогосподарства цехових ремісників Кременця у 1850 р.
[складено за 24; 25]

Цехи ремісників-християн	Кількість домогосподарств	Цехи ремісників-євреїв	Кількість домогосподарств
Бондарський	19	Кравецький	64
Гончарний	15	Кушнірський	12
Ковальсько-слюсарський	22	Сріблярсько-мідницький	17
Кравецький	10	Столярський	16
Мулярський	21	Шевський	3
Різницький	11		
Тесальницький	27		
Теслярський	8		
Ткацький	9		
Шевський	73		
Усього	215	Усього	112

Два цехи – кравецький і шевський – були в християнській і єврейській громадах Кременця, але кількість ремісників у них була різною: якщо у християн найчисельнішим був шевський цех, а в кравецький входило лише 10 майстрів, то у євреїв найбільше було кравців, а шевців – лише три. Це може свідчити про відсутність гострої конкуренції між християнськими і єврейськими цехами, які об'єднували ремісників однакової спеціальності. За наявності кількох десятків шевців-християн привертає увагу відсутність цеху кушнірів-християн. Очевидно, необхідний матеріал для роботи шевці набували у кушнірів-євреїв. Упадає в око й поділ між двома громадами міста спеціальностей, пов'язаних з обробкою металів: ремісники-християни займалися ковальством і слюсарною справою, а ремісники-євреї – виготовленням предметів зі срібла та міді. Ще у 1803 р. кременецькі різники-євреї отримали від магістрату дозвіл на заснування свого цеху. Різники-християни просили не відокремлювати різників-євреїв, а якщо вже євреї матимуть свій цех, то заборонити їм продавати м'ясо християн у роздріб на підставі привілею від 26 червня 1578 р. [12, арк. 53]. Різники-євреї так і не утворили свого цеху.

У ремеслі Ковеля також зберігався поділ на цехи християнські та єврейські. У протоколах Ковельського магістрату 1847–1848 рр. згадуються такі християнські цехи: різницький, римарський, шаповальський та один єврейський кравецький (не менше 10 членів) [5, арк. 46; 6, арк. 78, 80].

У Житомирі протягом XIX ст. зберігалася розвинута цехова організація ремесла. Ще в 1798 р. в місті діяли «10 цехів, тобто пекарський, столярський, шевський, кушнірський, кравецький, гончарський, малярський, тобто живописний, ковальський, різницький», а крім того, були «деякі і годинникарі»

[39, ч. 3, л. 1]. Через 40 років, у 1839 р., у губернському місті налічувалося шість цехів ремісників-християн та 11 цехів ремісників-євреїв [43, арк. 12 зв.]. Того ж року до міської думи звернулися старшини єврейських цехів із проханням заснувати спільну для всіх цехів ремісничу управу, на утримання якої визначили 313 рублів сріблом. Посилаючись на закони, дума відмовила їм і веліла кожному цеху мати своє правління разом із присяжним маклером для ведення цехових справ. Цехові старшини не погоджувались із такою вимогою, оскільки утримання органу цехового правління потребувало збільшити самооподаткування членів цеху. Натомість губернське правління дозволило відкрити ремісничу управу для всіх цехів у складі старшин кожного цеху на чолі з ремісничим головою [43, арк. 1–5]. Однак питання так і не було вирішено, тому в листопаді 1841 р. 24 старшини всіх 11 єврейських цехів (кравецького, столярного, крупницького, борошняного, кушнірського, малярського, шевського, котлярського, різницького, золотарсько-позументського) знову направили до губернського правління прохання відкрити єдину ремісничу управу [43, арк. 16–16 зв.]. Такий орган правління був створений, спільний для ремісничих корпорацій християн та євреїв міста.

У березні 1849 р. «житомирської громади ремісники цехові, старшини і наявні почесні майстри християнських і єврейських цехів, зібравшись на мирське зібрання у Житомирську ремісничу управу, за присутності ратмана Житомирського міського магістрату Храмченка і ремісничого голови, [...] для приведення в належний порядок ремісничої управи» ухвалили зібрати кошти на «оренду будинку для розміщення кімнати для засідань разом із канцелярією для розглядів і вирішення трьома членами будь-якого цеху кожного тижня по черзі цехових справ та однією кімнатою для утримання у потрібних випадках недбайливих ремісників, [...] на покупку 12 стільців – [...], однієї шафи із замком для зберігання справ і паперів, [...] на платню особі, яка буде займатись діловодством в управі [...] і сторожу [...]; разом на цей 1849 рік – 2636 рублів сріблом» [9, арк. 1–2]. Таке рішення пояснювалося необхідністю облаштувати «ремісничу управу відповідно до розпорядження вищого начальства» [9, арк. 3].

Кошти на утримання Житомирської ремісничої управи надходили щомісяця від кожного міського цеху. Їх надсилали старшини цеху голові управи (від 2 до 5 рублів), який у доходно-видатковій книзі на одній сторінці записував, коли, від кого і яку суму отримав за місяць, а на другій – статті видатків та обсяг їх фінансування. Надходження були нерегулярними (у межах 12–17 рублів на місяць), але видатки за місяць не перевищували суми внесків. Кошти йшли на оплату оренди й утримання будинку, де розміщувалась управа, на платню голові управи, писарю, бухгалтеру (касиру), канцелярські витрати.

Розмір внеску кожного майстра і статті витрат визначалися на засіданні цехового правління. До прикладу, 26 лютого 1858 р. «майстри управи житомирського кравецького ремесла, котрі зібрались у цеховій коморі, розглядали [питання] про збір грошей у цьому 1858 році, які потрібні на утримання Житомирської ремісничої управи та інші необхідні для цеху потреби, розподілили за [майновим] станом кожного ремісника суму шістьдесят один рубль вісімдесят дев'ять копійок сріблом» [10, арк. 1–1 зв.]. Це рішення засвідчує, що на той час існував один цех кравців, оскільки під ним стоять підписи 10 ремісників-християн польською мовою і 28 ремісників-євреїв мовою іврит. До нього додано список усіх членів цеху (ім'я та прізвище) із зазначенням навпроти кожного ремісника суми необхідного внеску і відміткою, скільки насправді вніс та чи вніс узагалі. Із 73 кравців-євреїв визначену для кожного з них суму (від 1 рубля 50 копійок до 30 копійок) внесли 60 осіб [10, арк. 4–8].

Реміснича управа у місті відігравала роль станово-професійного суду. Питання, з якими зверталися цехові ремісники, голова управи розглядав разом із трьома цехмістрами трьох різних цехів. Найчастіше вони стосувалися видання свідоцтва на підтвердження права ремісника на звання майстра [9, арк. 35]. У містах, де цехової управи не було, ця функція належала самим цехам. Тому коли в 1852 р. старшини луцького кушнірського цеху відмовлялися записувати в цех вихідця з Королівства Польського Фігієля Флома, мотивуючи тим, що в Луцьку немає ремісничої управи, яка могла би перевірити рівень майстерності Флома, магістрат доручив у присутності ратмана провести «випробування» трьом майстрам кушнірського цеху [7, арк. 151–152].

Реміснича управа також вирішувала конфлікти майстра з підмайстром [9, арк. 10 зв. – 11, 59 зв. – 60] чи учнем [9, арк. 57]. Утім, зустрічались і неординарні випадки. Наприклад, члени малярсько-сідлярського цеху Житомира були обурені поведінкою свого цехмістра Йося Мортка Гінша, котрий «заставив цехові книги і печатку чужим людям і гроші, як стало відомо, взяв собі». Цехова управа ухвалила позбавити його на рік звання цехового майстра і заборонити впродовж цього часу мати підмайстрів і учнів [9, арк. 26 зв. – 31 зв.].

Варто зазначити, що до початку 1850-х років цехових управ не було в Овручі, Новоград-Волинському, Острозі, Луцьку, Старокостянтинові і Радзивиліві. Генерал-губернатор видав розпорядження відкрити їх у перелічених містах [42, арк. 15]. Відповідно до указу Сенату від 5 лютого 1852 р., ремісничі управи підпорядковувалися міським думам, а де їх не було – магістратам [42, арк. 26].

Цехова організація єврейського ремесла продовжувала існувати також у деяких містечках. Найбільше єврейських ремісничих братств функціонувало в Бердичіві: на середину 1830-х років у місті (яке мало на той час ще статус містечка у складі Житомирського повіту) налічувалося близько 20 цехів [41, арк. 1]. Вибори цехових старшин проходили щорічно за участю двох членів Житомирського магістрату (по одному від християнської та єврейської громад). Зокрема, у 1835 р. обрання Янкеля Бірмана цехмістром кравецького цеху, який об'єднав 62 майстрів, відбулося за присутності ратманів Степана Донцова і Гершка Кріна, а багаторічного цехмістра цеху золотарів і позументників Зільберберга 48 майстрів обирали за участю ратманів Григорія Жнипруна і Абрамка Мільгрома [41, арк. 4–5, 7–9].

Прикладом також може бути Берестечко Дубенського повіту, де майстри-євреї були об'єднані в кравецькому, шевському, кушнірському і різницькому цехах. Там, правда, не дотримувалися щорічних виборів цехової старшини, тому в 1830 р. один із ремісників поскаржився в Дубенський магістрат, що останні такі вибори відбулися ще у 1824 р. [21, арк. 103]. У Варковичах і Олиці цього ж повіту лише шевці-євреї мали свою професійну організацію [20, арк. 98; 8, арк. 23].

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в деяких містах і містечках Волині з різних причин виникали нові або відновлювались єврейські ремісничі цехи. Наприклад, 1796 р. приводом до об'єднання ремісників Старокостянтинова у професійні братства став конфлікт між сріблярами і мідниками щодо чіткого поділу праці між ними. Мідники Хая Лейбович і Лейба Юдкович скаржились у магістрат, що майстри срібних справ Гершко Шмольович і Абрамко Акзикович та сідляр Лахман Шмольович займаються роботами, які належать до їхнього ремесла. Сріблярі пояснювали, що мусять братися за будь-яку роботу, бо «нинішнього часу дуже мало випадає срібної роботи, навіть і зовсім немає» [26, арк. 32–34]. Тоді місцевий магістрат ухвалив рішення про підготовку до утворення ремісничих організацій. Насамперед був складений реєстр усіх майстрів за галузями ремесла, а в середині 1798 р., відповідно до «Ремісничого положення», кравці, шевці, кушніри і пекарі провели вибори цехової верхівки з-поміж авторитетних майстрів: старшини і двох його заступників. Вони стверджували, «що в старшини вибираються ремісники заможні, які можуть відповідати за кваліфікацію кожного, безвіздно перебувають [у місті] і розглядають справи» [42, арк. 6], що виникають між членами цеху чи між цехами. Так «для належного порядку у виконання їхніх робіт і відповідного для кожного правосуддя» виникли чотири цехи найпоширеніших серед євреїв Старокостянтинова ремесел [27, арк. 169–170]. Згодом була обрана реміснича управа у складі голови і старшин цехів [27, арк. 171–171 зв., 196].

На початку 1814 р. ремісники-євреї містечка Мізоч Дубенського повіту звернулися до магістрату Дубна, юрисдикції якого вони підлягали, з проханням відновити в їхньому містечку цехову організацію. Потребу в цеховій організації вони обґрунтували так: «Без них [цехів] ремісники обійтись не можуть, і через це в ремеслах є повний безпорядок, а інколи бувають і сварки» [19, арк. 45]. На підставі «Ремісничого положення» магістрат ухвалив рішення відправити свого президента до містечка, щоб він «зібравши громаду майстрових людей, і якого саме ремесла більше майстрових виявиться, надав цьому право вибрати з найшановніших майстрів старшину і старшинських заступників, і хто вибраний буде, подати список балотування на затвердження в цей магістрат» [19, арк. 45 зв.]. Найбільше виявилось кравців, тому цех став назватися кравецьким; із кравців була обрана й цехова верхівка [19, арк. 49–50].

Ремісники також намагалися об'єднуватись у цехи, щоб захистити свої інтереси у сплаті державних податків. Прикладом можуть бути ремісники Теофіполя Новоград-Волинського повіту [42, арк. 1–3]. Ще на початку 1830-х років вони звернулися до Новоград-Волинського магістрату направити ратмана для проведення виборів цехового голови та інших старшин. І хоча той провів їх із порушенням правил (за відсутності повітового стряпчого і чиновника земської поліції), магістрат затвердив головою цехом Ушера Розенталя. Однак збирач державних податків з єврейської громади Теофіполя Лейбш Фінкель просив магістрат ліквідувати цех, оскільки він заважає йому збирати податки. Його підтримував і становий пристав, котрий переконував губернське правління, що цехові ремісники, не підлягаючи кагальним, допускають зростання недоїмки у сплаті податків [42, арк. 6 зв.]. Магістрат двічі ухвалював рішення про ліквідацію цеху в Теофіполі (у 1834 р. і 1840 р.), мотивуючи його зловживанням цехових старшин. У 1841 р. в містечку налічувалося 60 сімей цехових ремісників, із яких половина платила невисокі податки, а решта взагалі їх не платила через свою бідність [42, арк. 5 зв.]. Також губернське правління наголошувало, що цехова організація може бути в містах, де «старшими цеху вибираються заможні ремісники, котрі можуть відповідати за здібності кожного [ремісника], постійно знаходяться в місті й розглядають справи». Оскільки в Теофіполі «немає жодного ремісника, який би міг на місці знаходитися для обговорювання справ, а всі вони шукають роботу [в навколишніх селах і містечках] і тільки лише шабаш приводить їх у містечку» [42, арк. 6], то відповідно цехової організації не може бути в Теофіполі.

Грамота на права й вигоди містам Російської імперії 1785 р., яка дозволяла всім станам займатися ремеслом «для прохарчування», створювала несприятливі умови для утвердження монополії цехів, утруднювала використання в повному обсязі привілеїв цехових ремісників. Цехи, залишаючись професійними організаціями, насамперед захищали економічні інтереси своїх членів. Цехова верхівка слідувала за тим, щоб не допустити конкуренції з боку ремісників, які осідали в місті чи містечку. Ново-прибулий майстер повинен був пред'явити цеховому старшині власноруч зроблений виріб для оцінки його кваліфікації, після чого вступити у відповідний цех. Наприклад, у середині 1820 р. шевський цех Дубна звернувся до магістрату зі скаргою на шевця Сендера: «єврей Сендер, котрий прибув до них невідомо звідки, ніби швець, відкрив собі ятку», «робить підрив» [тобто створює конкуренцію], «сам знімає мірку і вручає від себе для роботи». Він «свідоцтва від управи і роботи своєї для проби і схвалення в цю [управу] не подавав» [20, арк. 200 – 200 зв.]. Тоді ж цехмістер столярського цеху скаржився в магістрат на те, що два теслі, які прийшли з містечка Муровиця, займаються теслярською роботою, не записуються до цеху [20, арк. 252]. У 1839 р. ратман Дубенського магістрату Йось Крельбойм перевірив, чи дійсно скарга цеху сріблярів на Йося Шнапеса відповідає дійсності. Виявилось, що справді Шнапес займається «срібним» ремеслом без дозволу цеху [22, арк. 140].

Інкони виникали юридичні перешкоди щодо запису прибулих майстрів. Наприклад, у 1810 р. в Дубні оселилися бондарі-євреї з Австрії. Цехмістри місцевого столярського єврейського цеху хотіли, щоб вони вступили до їхнього цеху, але перешкодою був привілей, отриманий у 1647 р. ковальським християнським цехом від князя Острозького, за яким бондарі мали входити до цього цеху. Магістрат самостійно не міг вирішити це питання, тому звернувся за порадою до губернського правління [17, арк. 64–65].

Майстри інших спеціальностей, бажаючи розширити асортимент своєї продукції, переходили на чуже поле професійної діяльності. Так зробили шинкарі Радзивилова, котрі, окрім напоїв, зайнялися ще й продажем хліба, до того ж меншої ваги і гіршої якості. У 1833 р. цехові пекарі-євреї поскаржилися на них у губернське правління. Вони вказали, що платять щорічно 100 рублів «економії» (тобто власнику містечка) «за право продажу хліба біля економічної комори». У рішенні губернського правління наголошувалося, що право продажу хліба мають лише члени хлібопекарського цеху, а всі інші, у тому числі шинкарі, можуть пекти хліб тільки для власного споживання [44].

Цех залишав за собою монопольне право на підготовку кваліфікованих ремісничих кадрів, стягуючи за це визначену платню. До прикладу, у 1830 р. дубенський підмайстер Мордко Меліс під час отримання звання майстра-кравця заплатив певну суму грошей до цехової скриньки [21, арк. 44].

Однією з проблем єврейських цехів було намагання кагальних регулювати ремісничу діяльність. У таких випадках цехмістри зверталися до генерал-губернатора з проханням «заборонити кагалу втручатися у розпорядження цехового товариства і не допускати до обмеження його прав» [45].

Отже, ремісники, диференційовані в майновому, культурному відношенні та за престижем спеціальності, не створювали єдиної соціальної верстви. Значна участь євреїв у ремеслі ділила ремісників на дві групи за релігійною ознакою. Водночас їх зближували сімейний характер ремесла, культивована в містечках система цінностей і норм.

Цехи зберігали характер професійної корпорації. Найчастіше євреї-ремісники утворювали цехи в таких видах ремесла, як шевство, кравецтво, кушнірство. Ремісників-євреїв, які до них входили, об'єднували традиція, релігія, тісно пов'язана зі звичаями. При цьому зберігався поділ на тих кращих ремісників, які належали до цехів, і на тих гірших, позацехових, не говорячи вже про самоуків, яких називали партачами.

Серед ремісників-євреїв найчисельнішими були різники і кравці. Цей факт можна пояснити тим, що вони мали бути в кожній громаді з огляду на релігійні вимоги, яких мали дотримуватись у процесі виробництва: кравцям заборонялося поєднувати матеріали тваринного і рослинного походження (шаатнез), а різники мусіли виконувати забій худоби відповідно до визначених правил (кошер). Пекарі також додержувалися засад кошеру. Типовим єврейським ремеслом також було кушнірство. Обробка шкір, як і кравецтво, була зумовлена релігійними приписами. Також кушніри могли розраховувати на співпрацю з єврейськими купцями і різниками. Можна помітити, що єврейське цехове ремесло було менш диверсифіковане, ніж християнське.

У волинських містах першої половини XIX ст. доходило до певного поділу ринку праці/збуту між християнськими та єврейськими ремісниками; як правило, християни спеціалізувалися в інших ремеслах, аніж євреї.

Література:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волинском генерал-губернаторе. Ч 5, т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1890. 1287 с.

2. Близняк М.Б. Регламентация економічної діяльності єврейської громади на Волині у середині XVIII століття (епізод 1759 р. з міської метрики Любара). *Універсум історії та археології*. 2029. Т. 2(27). С. 70–83.
3. Высочайше утвержденный Устав цехов. 1799. Ноября 12. *Полное собрание законов Российской империи [далі: ПСЗ РИ]. Собр. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. XXV. № 19 187. С. 864–996.
4. Грамота на права и выгоды городам Российской империи. 1785. Апреля 21. *ПСЗ РИ. Собр. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. XXII. № 16 188. С. 358–384.
5. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської області), ф. 229, оп. 1, спр. 196.
6. Держархів Волинської області, ф. 229, оп. 1, спр. 223.
7. Держархів Волинської області, ф. 485, оп. 1, спр. 63.
8. Держархів Волинської області, ф. 486, оп. 1, спр. 84.
9. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області), ф. 65, оп. 1 додат., спр. 1.
10. Держархів Житомирської області, ф. 65, оп. 1 додат., спр. 3
11. Держархів Житомирської області, ф. 67, оп. 1 додат., спр. 16.
12. Держархів Житомирської області, ф. 67, оп. 1 додат., спр. 18.
13. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської області), ф. 370, оп. 1, спр. 401.
14. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 130.
15. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 131..
16. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 132.
17. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 135.
18. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 138.
19. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 139.
20. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 146.
21. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 157.
22. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 158.
23. Держархів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 401.
24. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської області), ф. 37, оп. 2, спр. 188.
25. Держархів Тернопільської області, ф. 37, оп. 2, спр. 189.
26. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. 722, оп. 1, спр. 3.
27. Держархів Хмельницької області, ф. 722, оп. 1, спр. 6.
28. Заяць А. Миське суспільство Волині XVI – першій половині XVII ст. : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.
29. Заяць А. Євреї на Волині у XVI – першій половині XVII ст.: між нормою закону та практикою життя. *Український історичний журнал*. 2023. № 5(572). С. 119–136. <https://doi.org/10/15407/uhj2023.05.119>
30. Карліна О. Цехова організація ремесла в містах і містечках Волинської губернії в першій половині XIX ст. *Старий Луцьк* : мат. XI наук. конф. «Любартівські читання», м. Луцьк, 22 травня 2015 р. Луцьк : ФОП Сікачова В.А., 2015. Вип. XI. С. 205–214.
31. Карліна О. Соціально-професійна характеристика населення Кременця (за IX ревізією 1850 року). *Студії і матеріали з історії Волині*. 2013. Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2015. С. 149–161.
32. Надольська В. Підприємницька діяльність євреїв у Волинській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія й сучасність* / упоряд. і наук. ред. Ю.В. Крамар, А.Г. Шваб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 75–86.
33. О проекте изменений и дополнений в Свод Ремесленных Постановлений (Свода Зак[онов]. Т. XI). Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. 1852 Апреля 16. *ПСЗ РИ. Собр. второе. Отд. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1853. Т. XXVII. № 26 171. С. 272–277.
34. Об устройстве евреев. Высочайше утвержденное положение. 1804. Декабря 9. *ПСЗ РИ. Собр. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. XXVIII. № 21 547. С. 731–737.
35. О цехах. Именной [указ]. 1722. Апреля 27. *ПСЗ РИ. Собр. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. VI. № 3980. С. 661–665.
36. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ : Критика, 2019. XIII, 344 с.
37. Регламент, или Устав главного магистрата. 1721. Января 16. *ПСЗ РИ. Собр. первое*. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. VI. № 3708. С. 291–309.
38. Романюк Н. Господарська діяльність та підприємництво євреїв Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія й сучасність* / упоряд. і наук. ред. Ю.В. Крамар, А.Г. Шваб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 68–75.
39. Российский государственный военно-исторический архив, ф ВУА, д. 18 653.
40. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Київ : Наукова думка, 1989. 232 с.
41. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 442, оп. 1, спр. 1948.
42. ЦДАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 7444.
43. ЦДАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 3844.
44. ЦДАК України, ф. 442, оп. 65. спр. 236.
45. ЦДАК України, ф. 442, оп. 69, спр. 195.

46. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 84, спр. 257.
47. Шандра В. Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 344 с.
48. Bartal I. *The Jews of Eastern Europe, 1772–1881*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006. 203 p.
49. Cieśla M. Kupcy, arendarze, rzemieślnice. *Różnorodność zawodowa Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII w.* Warszawa: IH PAN, 2018. 324 s.
50. Frankel J. *Crisis, Revolution and the Russian Jews*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2009. 324 p.
51. Horn M. *Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 1998. 134 s.
52. Klier J.D. *Russia Cather’s Her Jews: The Origins of the “Jewish Question” in Russia, 1772 – 1825*. Northern Illinois University Press, 1986. XXIV, 236 p.
53. Klier J.D., *Imperial Russia’s Jewish Question, 1855–1881*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005. 560 p.
54. Kramerówna P. *Żydowskie cechy rzemieślnicze w dawnej Polsce. Miesięcznik Żydowski*. 1932. S. 258–298.
55. Morgersztern J. *Regesty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1574–1587)*. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. 1963. Nr 47–48. S. 113–129.
56. Mark B. *Żydowscy rzemieślnicy w Polsce feudalnej. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. 1954. Nr 9/10. S. 5–89.
57. Rabinovitch S. *Jewish Rights, National Rites: Nationalism and Autonomy in Late Imperial and Revolutionary Russia*. Stanford: Stanford University Press, 2014. 392 p.
58. Veidlinger J. *The Jewish Public Culture in the Late Russian Empire*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2009. 408 p.
59. Wojda W. *Rzemiosło żydowskie Lublina w pierwszej połowie XIX wieku. Rocznik Lubelski*. 2013. T. 39. S. 83–99.